

2. Асланян Т.С. Структурні та функціональні характеристики симптомокомплексу "емоційного холоду" у жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / Т.С. Асланян. – Харків, 2010. – 20 с.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология : учебное пособие / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2008. – 431 с.
4. Буков Ю.А. Теоретические основы валеологии : учебное пособие / Ю.А. Буков. – Симферополь, 2009. – 133 с.
5. Лакосина Н.Д. Клиническая психология : учебник [для студ. мед. вузов] / Н.Д. Лакосина, Н.И. Сергеев, О.Ф. Панкова. – [2-е изд.] – М. : Медпресс-информ, 2005. – 416 с.
6. Леонтьев Д.А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – [3-е изд., доп.]. – М. : Смысл, 2007. – 511 с.
7. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология : учеб. пособие / В.Д. Менделевич. – [5-е изд.]. – М. : Медпресс-информ, 2005. – 432 с.
8. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2007. – 350 с.
9. Смайлова С.О. Особливості смислових конструктів суб'єктивного часу в рамках особистісно-аномального патопсихологічного синдрому / С.О. Смайлова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; наук. ред. С. Д. Максименко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7, вип. 19. – С. 226-234.
10. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2008. – 672 с.

ELR 159.922

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЗАЗДРОЩІВ В ОНТОГЕНЕЗІ

Смук О.І.

У статті представлено наукові дослідження щодо формування та прояву заздрощів на різних вікових етапах. Акцентується увага на ранньому юнацькому віці як найбільш чутливому періоді для подолання заздрощів. Розкривається їх вплив на життєдіяльність людини.

Ключові слова: заздрощі, ранній юнацький вік, чутливий період.

В статье представлены научные исследования по формированию и проявлению зависти на разных возрастных этапах. Акцентируется внимание на раннем юношеском возрасте как наиболее чувствительном

периоде для преодолення заздрости. Раскрывается их влияние на жизнедеятельность человека.

Ключевые слова: *зависть, ранний юношеский возраст, сензитивный период.*

This article presents research on the formation and manifestation of envy at different age stages. We investigate early adolescence as most sensory period to overcome envy. Reveals their impact on the livelihoods of people.

Key words: *envy, early youth, sensory period.*

Постановка проблеми. Ми розглядаємо заздрощі як інтегральну особистісну якість, яка передбачає відчуття жалю та докору, через те, що інший володіє бажаним, яка передбачає злісне, ненависне ставлення до успіхів інших. Заздрощі як соціально-психологічна якість формуються в ході розвитку особистості, у процесі зростання її комунікативного досвіду. У цьому сенсі досить важливим і цікавим видається питання про те, наскільки заздрощі є природно обумовленою властивістю людини і як вона розвивається у процесі соціальної взаємодії та виховання, тобто якими є психологічні особливості розвитку та прояву заздрощів в онтогенезі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Як показує проведений аналіз відповідної літератури, проблема розвитку заздрощів на різних вікових етапах не була предметом спеціальної наукової розвідки. Низка зарубіжних наукових напрацювань розкриває соціальний характер заздрощів (С. Джулард), гендерні відмінності у прояві заздрощів (С.Р. Харріс, Д.М. Басс.), заздрощі і ревності (Р.Дж. Ларсен). Низка російських психологічних праць розкривають негативне самоставлення, нереалізованість особистості як чинники формування заздрості (Е. Соколова, К. Муздибаєв, Д. Джонсон, П. Ласкоу, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сафонов). Низка праць (А. Голднер, К. Джифін, Б. Лано, О. Тейлор, М. Уорсі, Г. Хан, Г. Хоманс, Т. Ямагіші) стосується аналізу психоаналітичних досліджень, що присвячені проблемі формування заздрощів за наявності суперечностей у системі стосунків "дитина – батьки".

В українській психології відсутні наукові дослідження з цієї тематики. Проблема заздрощів лише дотично вивчається у контексті дослідження різних психологічних явищ, зокрема: життєвої кризи особистості (Т. Титаренко), амбівалентності особистості (Т. Зелінська, Т. Лук'яненко, В. Хабайлюк, А. Хурчак), соціальних ролей і статусів (О. Донченко, В. Васютинський), соціальної підтримки (В. Москаленко), зрілості та успішності особистості (Л. Орбан-Лембрик), творчості (Л. Місциха), інформаційного і ділового обміну в групі (В. Казміренко),

психології лідера (В. Татенко), довіри до себе в юнацькому віці (Н. Єрмакова, М. Дідора), у контексті соціологічних досліджень (О. Злобіна, Н. Костенко, І. Мартинюк).

Виходячи із сучасного стану визначення проблеми, метою нашої статті є аналіз особливостей формування і прояву заздрощів на різних вікових етапах розвитку людини.

Виклад основного змісту. З психоаналітичних позицій основні питання у розумінні заздрощів виникають з моменту народження дитини, тобто з найперших соціальних відносин мати – дитя. За Еріком Хайбугером Еріксоном, крім "почуття базисної довіри", що є найпершим компонентом ментальної вітальності, у цій фазі дитина "починає хотіти і могти" "взяти" за допомогою очей все, що бачить, тобто "інкорпорувати, увібрати" те, що їй пропонують [11, 245]. Як зазначає Е. Еріксон, "взяти" легко, коли все в порядку, але при будь-якому порушенні цих відносин проявляється "складність цього процесу" [11, 250], оскільки співвіднесення своєї готовності "взяти" тією мірою, якою мати координує свої способи "дати", зазнає змін залежно від дорослішання. Слабкість цієї ранньої взаємної регуляції може порушуватися у зв'язку із світом і, особливо, із важливими для дитини людьми. В період "анальної" стадії, на думку Е. Еріксона, відбувається становлення автономії, розрізнення свого світу і світу "іншого", "я" і "ти", "мені" і "моє" [11]. Тут відбувається інтеграція двох протилежних модусів поведінки – утримання та звільнення від чогось, іншими словами, в цій стадії містяться "конфліктуючі між собою патерни" тенденцій "утримати" і "відпустити". У світлі розглянутого феномена заздрощів ці стадії надзвичайно важливі, оскільки для заздрощів характерні саме тенденції "хапання" і "утримання".

За Дж. Фаулзом, "заздрість – це бажання, з одного боку, отримати, з іншого – взяти" [9]. У класичному психоаналізі заздрість, як вияв деструктивного потягу, описується в рамках анальної та фалічної стадій психосексуального дозрівання особистості. Характерними для цих стадій є такі дії – отримати, применшити і знецінити, або зруйнувати і знищити, або випередити, перемогти. У наступній, едіповій стадії, яка характеризується інфантильним еротичним потягом до родичів протилежної статі і ненавистю до родича своєї статі, як до "суперника" чи "суперниці", ці наміри знаходять своїх адресатів. Проте висловлювати свою деструктивність такому потужному супернику, суперниці, як батько чи мати, "небезпечно і страшно", тому вона виражається приховано та опосередковано. При труднощах у подоланні едіпового конфлікту, індивід фіксується в ньому, продовжує змагатися за володіння улюбленим родичем, відчуває заздрість і ненависть до родича-суперника

(суперниці) тотожної з ним статі [9]. Через неможливість перемогти в едіповому суперництві виникає в одному випадку відчуття безсилля, неповноцінності, слабкості, в іншому – люті, злості. Заздрість, таким чином, є замаскованим агресивним спонуванням, яке, піддаючись глибокому витісненню, уповільнює прогрес у дозріванні Над-Я, перешкоджаючи розвитку його вищих моральних якостей, фіксує на більш ранніх, гедоністичних, егоцентричних щаблях розвитку, що зазнають задоволення від деструктивної поведінки [9].

Розглянемо основні положення теорії Мелані Кляйн, згідно з якими фрустрації, незадоволення, позбавлення в ранньому періоді годування грудьми актуалізують власні деструктивні імпульси дитини. "Первинний "хороший" об'єкт, материнські груди, що задовольняє немовля у всіх його бажаннях, на думку М. Кляйн, "утворює ядро Его, яке є життєво важливим для його росту" і розвитку [13]. "Позбавлення ж задоволення, – пише М. Кляйн, – перешкоджає встановленню "хорошого" внутрішнього об'єкта, не готує умов для створення ядра особистості" [13, 209]. У внутрішній психічній реальності залишається образ "поганих" грудей. Змістом їх є вся сила власних деструктивних імпульсів, що прямують у вигляді агресивних, руйнівних фантазій, направлених на первинний об'єкт, тобто матір. В результаті того, що первинний об'єкт є одночасно і улюбленим об'єктом, то ставлення до нього стає амбівалентним: з одного боку – люблячим, з іншого – негативним, руйнівним.

Таким чином, фіксація на незрілій стадії психо-емоційного розвитку запускає механізм функціонування заздрості, як глибоко прихованого негативного ставлення до значущого іншого. Як зауважує Х. Розенфельд, процес цей взаємний, і від прагнення зруйнувати іншого, одночасно послаблюється власне "Я" індивіда. Підсумком є уповільнення нормальних процесів інтеграції Его, яке проходить у двох стадіях (позиціях): шизоїдно-параноїдальній і депресивній. Феномен заздрості, як вважає М. Кляйн, в основному переважає в першій, шизоїдно-параноїдальній. Ці позиції, як вказує М. Кляйн, відображають ставлення індивіда до самого себе, до інших і навколишнього світу, вони стійкі і існують протягом усього життя людини [13].

Таким чином, заздрість як деструктивне, руйнівне явище: перешкоджає встановленню у внутрішньому світі індивіда "хорошого" об'єкта, як основи особистості, її ядра; перешкоджає дозріванню Над-Я, уповільнюючи, і навіть припиняючи формування вищих моральних цінностей – совісті, моралі, провини; сприяє фіксації патологічного Над-Я; фіксує примітивний захисний механізм – розщеплення, приводячи, таким чином, або до надмірного розколу між Я і іншим, або до над-

мірної неподільності Я й іншого, що веде до недиференційованої особистості [13].

Заздрість, як вважав Г. Розенфельд, слідуючи М. Кляйн, є первинним інтрапсихічним виразом інстинкту смерті і проявляється агресивно в сфері об'єктивних відносин [14]. Розщеплення внутрішнього або зовнішнього об'єкта супроводжується відповідним розколом всередині Я, яке від цього значно послаблюється і стає повністю невідготовленим для подальших станів фрустрації, неминучих у дорослому житті індивіда. Домінування агресивних примітивних відносин з об'єктами, у вигляді заздрості, ненависті, люті, "перешкоджає нормальній інтеграції "абсолютно хороших" і "абсолютно поганих" інтерналізованих об'єктивних відносин", – вважає О. Кернберг [5]. Присутність і фіксація їх у фазі сепаракції-індивідуалізації ускладнює процеси інтеграції і навіть може зробити їх неможливими. Любов і агресія у результаті не бути розділена і потім інтегрована, а наслідком буде те, що сфера самості залишається розщепленою на свої ідеалізовані і знецінені аспекти.

Таким чином, можна зробити висновок, що на основі вищевикладених положень психоаналітичних шкіл (класичної, кляйніанської і теорії об'єктних відносин) заздрість трактується як прояв орально-садистичних, анально-садистичних відносин, виражених в діадах "мати – дитя" або тригональних відносинах "мати – батько – дитина" едіпового конфлікту. Наслідком заздрості, згідно з психоаналітичними поглядами, є спустошення внутрішнього світу особистості, руйнування відносин з іншими, перешкода інтеграції, проблеми соціалізації, спотворення ціннісно-мотиваційної сфери.

Прояви заздрощів посилюються у наступні вікові періоди. Так у 5-6-річному віці утворюються складні функціональні системи, у яких взаємопов'язані когнітивні та емоційні процеси [4]. У таких системах емоції виникають ще до здійснення вчинку, тобто дитина вчиться уявляти ситуації, які можуть відбутися у майбутньому, і оцінювати їх значення для себе та оточуючих. Якщо до 5-річного віку дитина заздрить наявності у іншої дитини конкретних предметів – ляльки, конструктора, яскравої сукні, то вже у молодшому шкільному віці дитина починає заздрити тому, що може відбутися. Наприклад, дитина не отримала бажаної ролі у дитячому святковому дійстві. Вона починає заздрити тій дитині, котра отримала цю роль, уявляючи те, як вона гратиме бажану роль. При цьому дитина відчуває неспокій, тривогу, інколи її переживання можуть проявитись у агресивних формах поведінки. Вони проявляються по-дитячому – у небажанні гратися із дитиною, що отримала бажану роль, чи в образливих коментарях на користь цієї дитини.

Агресивні форми поведінки (наклепи-ображення, підніжки, глузування і т.д.) характеризуються ще недостатньо сформованою емпатійністю на цьому віковому етапі, що зумовлено їхньою недосвідченістю, легковажністю, надмірною рухливістю та поверховістю почуттів. Проте заздрощі у дошкільному віці проявляються ситуативно як емоція, саме тому діти швидко відходять і забувають про цю ситуацію. Часто дитина одного дня погано відгукується про іншу дитину у садочку, а іншого – товаришує з нею.

Зважаючи на вищенаведені аргументи, ми схиляємося до думки, що заздрощі як стійка соціально-психологічна якість людини виявляє себе на пізніших етапах онтогенезу.

Щодо молодшого шкільного віку, то в цьому періоді прояви заздрощів також є непостійними і здебільшого провокуються дорослими через устанівку на порівняння. Дорослі порівнюють дитину з іншими, хто краще себе поводить, успішніший у навчанні. Згодом цей механізм засвоюється і в молодшого школяра, він починає постійно порівнювати себе зі своїм оточенням – з однокласниками, з братами / сестрами, дітьми, з якими відвідують однакові секції. Діти цього віку зосереджені на власній особистості, на своїх успіхах і досягненнях. Орієнтація дітей зосереджена на вчителя, на його увагу та похвалу, тому діти постійно конкурують один з одним на цьому етапі. Діти розуміють заздрощі, як бажання мати щось, що тобі не належить, не розмежовуючи позитивну мотивацію та заздрощі. Вони стверджують, що заздрощі їм не властиві, тому що це погано. Але якщо їх запитати, чого вони бажали б, що не належить їм, а належить комусь іншому, вони називають домашніх тваринок, комп'ютерну гру. Особисті цілі – зрівнятися з іншим в успішності, кінцевою метою якої є похвала у батьків, вчителів і т.д.

Наступний етап онтогенезу – підлітковий вік, де ситуація шкільних навчально-виховних впливів і практика міжособистісної взаємодії дає змогу школяреві опанувати навички культурної поведінки (знання і дотримання соціально-комунікативних норм). Підліток чітко усвідомлює, що заздрісність – негативна особистісна якість, він визначає деструктивний зміст цього поняття, тому на практиці він намагається приховати будь-який її прояв. Як зазначає П. Спіелман: "У підлітків вирують шалені пристрасті в душі, проте вони майже не набувають проявів, адже підліток розуміє, що заздрити – низько і соромиться своїх почуттів" [15, 104].

Якщо у дошкільному та на початку молодшого шкільного віку дитина побачила бажану річ, вона, у більшості випадків, голосно прохатиме батьків про таку ж. Натомість підліток наче "тримає свої емоції у собі", що приводить до формування заздрощів як стійкої особистіс-

ної риси. Це загострюється ще й певною некомпетентністю у виборі форм поведінки, емоційних реакцій на зовнішній та внутрішній вплив. З одного боку, підліток прагне до дорослості, а відтак хоче бути самостійним, з іншого – стикається з обмеженнями середовища й очікуваннями оточення. Внаслідок цього підлітки часто виявляють агресивність у взаємодії з іншими, протидіють ustalеним соціальним нормам, комунікативним правилам. Варто зауважити, що згідно із дослідженнями Д.Й. Фельдштейна, більшості підлітків притаманна індивідуалістична акцентуація особистості – спрямованість активності на задоволення насамперед власних потреб, на особисте самоствердження. Суспільство, інші люди цікавлять їх опосередковано, крізь призму власних інтересів. Лише у старшому підлітковому віці процес соціалізації, який поступово вступає в силу, спонукає підлітка деякою мірою змінювати орієнтації: поряд з інтересом до власної особи з'являється особливий інтерес і до оточуючого і до оточуючих. У цей суперечливий віковий період заздрощі особливо посилюються депресивними станами, замкнутістю особистості. Тому діти цього віку особливо потребують толерантного доброзичливого ставлення від дорослих, психолого-педагогічного впливу на формування етико-комунікативної орієнтованості в спілкуванні з оточенням, що виявляється через такі особистісні якості, як ввічливість, повага до іншої людини, почуття власної гідності [10].

Заздрощі властиві людині на всіх етапах онтогенезу. Але наприкінці підліткового віку вони формуються як стійка особистісна риса. Це продиктовано низкою факторів, що характерні для ранньої юності, зокрема – змінами в мотивації, в потребах, інтересах. Деякі потреби виникають вперше або змінюються. Передумовами для цього виступають біологічні та когнітивні зміни. Наприклад, потреба в сексуальному задоволенні з'являється тільки після розвитку відповідних біологічних механізмів, а потреба в самореалізації – тільки з певними когнітивними та соціальними передумовами.

Старшокласникам властива хвороблива увага до уявлень про норму щодо зростання тіла, його розміру, ваги, пропорцій, зачіски, обличчя, поведінки та рухів. Близько половини дівчат та третини юнаків, за даними І.С. Кона [7], заклопотані своїми розмірами тіла, фігурою та вагою. Юнацька тривога з приводу свого зовнішнього вигляду нерідко переростає у заздрощі. Заздрощі, спрямовані на зовнішню естетику, пов'язані з суб'єктивною конформністю, тобто бажанням виглядати адекватно тому образу своєї статі, котрий продиктований створеним у соціумі образом краси, що популяризується активно засобами масової інформації, молодіжними серіалами, музичними кліпами та ТВ програмами.

Розвиток самосвідомості – центральний психічний процес раннього юнацького віку. Найважливіший компонент самосвідомості-самоповага. Це поняття включає і задоволення собою, і прийняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, й узгодженість свого актуального та ідеального "Я". Людина з високою самоповагою вірить у себе і в те, що може подолати свої вади. Низька самоповага, навпаки, передбачає стійке почуття неповноцінності, меншовартості, що негативно впливає на емоційний стан і соціальну поведінку особи. Молодь, котрій притаманні заздрощі як стала особистісна риса, характеризується низькою самоповагою. Це виявляється у залежності від думки оточення, комунікативних труднощах, погіршеній соціальній активності юнаків та дівчат.

Ученими встановлений взаємозв'язок у обох статей між фізичним виглядом та Я-концепцією [8]. Якщо старшокласниці вважають себе зовнішньо малопривабливими, то вони негативно оцінюють й інші риси свого "Я". Юнаки ж різко розрізняють ці аспекти: вони можуть негативно оцінювати свою зовнішність, але високо оцінювати свої соціальні та інтелектуальні якості. Дівчатам притаманна занижена самооцінка. Старшокласниці схильні до негативних оцінок своїх теперішніх та майбутніх сексуальних ролей, надаючи першочергове значення жіночій красі та її канонам. Такий взаємозв'язок між красою та оцінкою інших своїх якостей нав'язується гендерними стереотипами, що панують у суспільстві.

Потреба в безпеці у ранньому юнацькому віці підсилюється і реалізується не тільки у групі однолітків і в родині, але й з дорослими за межами родини. З батьками вони обговорюють життєві перспективи, особливо професійні. Життєві плани обмірковують і з учителями, і зі своїми дорослими знайомими, чия думка для них важлива. Але у відносинах з дорослими вони зберігають певну дистанцію, а спілкування "на рівних" реалізується тільки з однолітками. Серед юнацтва поширеними є заздрощі до оточення, якому виховуються інші представники їхньої вікової групи. Особливо це стосується ліберальних сімей, які надають свободу у дозвіллі, ставленні до навчання, дружби і т.д. Адже у цьому віці відбуваються зіткнення з батьківськими бажаннями, внаслідок чого виникає багато сімейних конфліктів як протидія нав'язаних думок, заперечення авторитетів, сумніву щодо соціальних норм. Також за Дж. Харріс, це стосується заможних сімей, що можуть надати широкі можливості у виборі навчального закладу, умов для навчання та подальшого планування життя для своїх дітей.

Спілкування з однолітками найповніше реалізує потребу в коханні, тому що спілкування з друзями стає інтимно-особистісним (друж-

ба, кохання). Старшокласник прилучає однолітка до свого внутрішнього світу, з другом обговорюються розчарування, взаємини з однолітками протилежної статі. Змістом спілкування стає реальне життя. Юнаки та дівчата знаходяться у постійному очікуванні спілкування, і цей душевний стан змушує їх активно шукати спілкування з однолітками, яке відрізняється особливою довірою, інтенсивністю, відповідальністю. Невдачі, що пов'язані із відсутністю друзів, гостро непокоять юнаків. Коли референтна група не є реальною, а у класі з старшокласником ніхто не товаришує, то така людина стає замкненою, у неї занижується самооцінка та формується стала особистісна риса заздрисність. Старшокласник заздрить тим, хто товаришує із бажаним об'єктом чи бажаною групою. Основою для вибору друга є відображення неусвідомлених потреб старшокласника, підтвердження свого "Я" у друзях, ідентифікація з другом, іноді аж до втрати власної індивідуальності, підтвердження в друзях свого доповнення, пошуки психологічного захисту, зразків для наслідування та ін. Вибір друзів, характер взаємовідносин з ними залежать від цих неусвідомлених психологічних потреб.

Потреба у самореалізації та розвитку власного "Я" означає прояв своїх здібностей та їх подальше удосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення та перегукується з потребою у визнанні та прийнятті як члена суспільства. Якщо ця потреба не реалізована, то юнаки заздрять представникам своєї вікової групи, які реалізували цю потребу, зокрема – старостам групи, "учням – гордості школи", учням, що задіяні у референтні гуртки, громадські організації. Юнацький вік, як вважає Г.С. Абрамова, це вік зростання сили "Я", його здатності не втратити, зберегти своє "Я" та проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності та інтимної близькості, дружби [7]. Також особливо гостро серед юнацтва визріває потреба у повазі. Заздрощі до тих, кого поважають у колективі, відрізняються від заздрощів до тих, хто самореалізований у класі. Вищезазначений аспект містить більш соціальний характер, в той час коли під заздрощами до поваги серед однолітків розуміється особистісний рівень. Такі заздрощі спрямовані на неформальних лідерів.

Виявлення вищезазначених об'єктів заздрощів значною мірою залежить від статі. Наприклад, серед дівчат більше простежуються заздрощі до зовнішньої естетики тілобудови, краси, можливостей придбати фешенебельний одяг. Юнаки більше заздрять успішності і матеріальним благам. Хоча насправді ці відмінності пов'язані із гендерними стереотипами. Дівчата менш впевнені в собі, частіше очікують невдач і не прагнуть до високих досягнень, більше проявляють себе через зовнішність. Адже у суспільстві високі досягнення та успіх вважають-

ся нежіночною справою, і це змушує дівчину, аби подобатися хлопцям, бути гарною ученицею, красунею, конформісткою. Дівчина ж, як того вимагає громадська думка, повинна відмовитися або приховати своє прагнення до індивідуального успіху; від неї чекають, як пише М. Кле, відмови від самореалізації або зменшення своєї амбіції заради свого призначення – стати жінкою та матір'ю [6].

Старшокласник хоче знати, хто він такий, на що він здатний, зіставляючи рівень своїх домагань з досягнутими результатами. Але обмеженість соціального досвіду у цьому віці ускладнює таку поведінку, і тоді заздрощі до успіхів інших, зневіра у власних силах можуть поглинути юнака. Адже заздрощі ведуть за собою низку негативних деструктивних явищ – це занижена самооцінка, низький рівень емпатійності, несформована особистісна зрілість, високий рівень тривожності, не сформована "Я-концепція". У заздрісної людини "майбутнє Я", "бажане Я", "фантастичне Я", "зображуване Я", "ідеалізоване Я" пов'язані з іншими людьми, адже "теперішнє Я" зрікається своїх бажань та мріє про чужі звершення.

Однак саме завдяки ряду нижчезазначених факторів ми визначаємо ранній юнацький вік найбільш сензитивним для подолання заздрощів. Адже це період розвитку мотиваційної сфери, визначення старшокласниками свого місця в житті, становлення світогляду, самосвідомості і моральної свідомості, етап формування моральних ідеалів.

Хоча дослідження Л.І. Божович [2], І.С. Кона [7] підтверджують, що моральна спрямованість особистості формується задовго до юнацького віку, однак саме в цьому віковому періоді вона набуває особистісно орієнтованого інтраіндивідуального характеру і передбачає звернення морально-етичних питань насамперед до себе.

Рання юність вважається психологами віком емоційної сензитивності. Змінюється сприймання почуттів оточуючих людей. З'являється "сердечне" розуміння, вміння тонко відгукнутися на порухи душі іншої людини, особливо ровесника. Зростання такого розуміння призводить до того, що соціальні зв'язки з іншими людьми (особливо з тими, хто викликає симпатію) стають більш близькими, збагачують емоційний досвід молодшої людини [4].

Як зазначає П.М. Якобсон, у період ранньої юності в молодих людей формуються основи емоційної культури, яка передбачає: емоційний відгук на широке коло явищ, що відбувається у суспільному житті, на світ моральних цінностей; розвинуту здатність розуміти, поважати і цінувати почуття інших людей, бути уважним до них; здатність співпереживати почуттям інших людей, почуття відповідальності перед собою та оточуючими [12, 219].

Цей етап онтогенезу характеризується також зростанням само-свідомості – усвідомлення молодою людиною своїх якостей і можливостей, потребою у звіті про власні вчинки, уявленням про місце у житті. З цим пов'язаний великий інтерес до моральних проблем. Засвоєння етичних знань стає цілеспрямованим процесом. Він полягає у формуванні стійких, особистісно значущих принципів поведінки, які визначають моральні переконання учнів, а отже, і моральні ставлення. Як зазначає Б.С. Братусь, в юності "принципи поведінки з нестійких і наслідувальних повністю стають внутрішніми та стійкими, утворюючи в своїй сукупності єдину, чітко усвідомлювану моральну позицію" [3, 115].

Усе вищесказане дає нам підстави стверджувати, що ранній юнацький вік є сензитивним для подолання заздрощів як стійкої морально-психологічної якості особистості. Тож саме у ранньому юнацькому віці молода людина може усвідомлювати свої якості та можливості, адекватно оцінювати себе, свій потенціал, свідомо і довільно проявляти емпатійність, доброзичливість, ввічливість, турботливість.

Висновки. Отже, заздрощі формуються в ході індивідуального розвитку особистості, у процесі зростання досвіду її спілкування та взаємодії з іншими людьми. Однак, саме рання юність як час становлення моральної самосвідомості, цілеспрямованого формування моральних переконань, реалізації потреби у духовній близькості з іншими є сензитивним періодом для подолання заздрощів шляхом формування позитивної мотивації, адекватної самооцінки, позитивного самоставлення та розвитку емпатійності, що визначатиме поведінку людини на всіх наступних етапах її онтогенезу. У зв'язку з цим перспективним для подальших наукових досліджень постає необхідність розкриття тих чинників, які визначають формування заздрощів у ранньому юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Социализация человека : учеб. пособие для студ. – [4-е изд., стереотип.] / Г.С. Абрамова. – М. : Академия, 1999. – 672 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование) / Л.И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура / Б.С. Братусь. – М. : Роспедагентство, 1994.
4. Возрастная и педагогическая психология : хрестоматия : [учеб. пособие] для студ. высш. учеб. заведений / сост. : И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – [5-е изд., стер.]. – М. : Академия, 2008. – 368 с. – (Высшее профессиональное образование).

5. Кернберг О.Ф. Тяжелые личностные расстройства: Стратегии психотерапии / О.Ф. Кернберг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://geshtaltart.dp.ua/news/library/kernberg-o-f-tjazhelye-lichnostnye-rasstrojstva.html>

6. Кле М. Психология подростка / М. Кле. – М. : Педагогика, 1991. – 345 с.

7. Кон И.С. Психология ранней юности : [кн. для учителя] / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с. : ил. – (Серия "Психологическая наука – школе").

8. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра: [монографія] / О.М. Корніяка. – К. : Міленіум, 2006. – 336 с.

9. Фаулз Дж. Аристос / Дж. Фаулз. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 432 с.

10. Фельдштейн Д.И. Психологическая роль и место подросткового возраста в онтогенезе // Д.И. Фельдштейн. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности : избр. труды. – [2-е изд.] – М. : Московский психолого-социальный ин-т ; Флинта, 2004. – С. 254-417.

11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис ; пер. с англ. / [общ. ред. и предисл. Толстых А.В.] / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

12. Якобсон. П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1966.

13. Klein, M. Early Stages of the Oedipus Conflict. Contributions to Psychoanalysis / M. Klein. THE HOGARTH PRESS LTD. – London, 1948. 395 p.

14. Rosenfeld, H. Primitive Object Relationships and Mechanisms II The International Journal of Psycho-Analysis / H. Rosenfeld. The Institute of Psycho-Analysis. – London, 1983. – V.64. – Part 3. – P. 261-267.

15. Spielman, P.M. Envy and Jealousy / P.M. Spielman // Psychoanalytic Quarterly. -1971. – V.40. – P. 59-60.

УДК 159.922

МЕТАФОРА "ЕКОЛОГІЯ ДУШІ" В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Тимофєєва Н.М.

Розкрито проблему взаємозв'язку метафори "екологія душі" як із проблематикою сучасної екологічної науки, так і з новими галузями психології. Зроблено висновок про необхідність пошуку шляхів, механізмів